

■ חיים נחמיאס, יומן תרע"ז-תרע"ח, דיאריין 1917-1918 – זכרונות חייל יהודי בצבא העות'מני במלחמת העולם הראשונה; פענח מכתב היד המחבר, שעתק, תרגם, הוסיף מבוא, מילון ומפתחות אבגר פרץ; זכרונות מבית אבא – שלמה נחמיאס. מעלה אדומים: מכון מעלה אדומים לתיעוד השפה הספניולית ותרבותה, 2004. LV + 309 עמ'.

לפנינו מונח יומנו של יהודי מירושלים שנאלץ לשרת בצבא העות'מאני בגדודי העבודה ("עמליה"), ולא כחייל קרבי. מעטים כתבי העדות והספרות ממלחמת העולם הראשונה שכתבו יהודים, ופחות מהם ממחברים ששירתו בצבא התורכי, כך שיומנו של נחמיאס נדיר בסוגו. היומן מתאר בעיקרו את מסע האימים מירושלים לתחנות שונות בתורכיה, שהתאפיין ברעב מתמיד, מחלות, מכות רצחניות, שחיתות, התעללות וגם גילויי אנטישמיות, כמעט כבמחנות הריכוז הגרמניים שבמלחמת העולם השנייה, ללא הרצח ההמוני המכוון. המחבר, סנדלר אומן, שמלאכתו היתה מבוקשת, ניצל מהפורענויות בהמשך דרכו. הפגישות המתוארות עם יהודים בתורכיה וגילויי האווה בהן; ציונותו ודבקותו בעברית של המחבר – סנדלר ספרדי – כפי שהן משתקפות ביומן, ובזכרונות הבן (פרופ' שלמה נחמיאס) על אביו – בכל אלה נחשפת דמות נלבבת של יהודי בעל מידות תרומיות, שבאישיותו מצטרפות ציונות "אוהדת לחלוצים" עם נאמנות לדת ולמסורת אבותיו הספרדים, ובהמשך דרכו היה פעיל בענייני ציבור.

היומן (שלמען הדיוק הוא מן השנים תרע"ז-תרע"ט) ראוי לציון גם בשל לשונו. הוא נכתב בלדינו, בכתב הרהוט סוליטריאו ("חצי קולמוס"), שכיום מעטים מאוד הבקיאים בו. במבוא מצייין ד"ר אבגר פרץ כי כתבי יד רבים יחסית בכתביה זו מצויים באוספים ובספריות ציבוריות, ואין להם דורש ומפענח; יותר מהם מתגוללים כתבים כאלה בידיים פרטיות ובעליהם אינם יודעים את ערכם. לדעתו מה שנדפס בלדינו הוא "קצה קרחון" של מה שנכתב. פרץ, שבמכון שבניהולו, במעלה אדומים אצורים כתבי יד בלדינו, פיענח את היומן – המובא בספר בתצלום המקור בלדינו בתעתיק לאותיות דפוס מרובעות ובתרגום לעברית – והוסיף לו מבוא מרשים בידע הלשוני והספרותי המשוקע בו, מילון ומפתחות.

יצחק בצלאל

■ יעקב בלידשטיין, עיונים במחשבת ההלכה והאגדה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2004, 488 עמ'.

הספר עוסק במפגש בין עולם ההלכה ועולם הרעיונות, ובמיוחד החשיבה המדינית היהודית. הספר כולל ארבעה שערים המסודרים בסדר כרונולוגי: (א) הגות הלכתית ומדרשית בספרות חז"ל. (ב) הגות ההלכתית של הרמב"ם. (ג) הגות והלכה בימי הביניים. (ד) הגות רבנית בעת החדשה. בין המאמרים: "לקורות המונח 'תורה שבעל-פה'"; "רבו של אדם לעומת הוריו: היבטים הלכתיים והשוואתיים של נאמנות כפולה" (ספרות חז"ל); "היתר הוראה במשנת הרמב"ם ומשמעותו החברתית"; "על השלטון האוניברסאלי בחזון הגאולה של הרמב"ם" (הגות ההלכתית של הרמב"ם); "מוסר ופרשנות – היגרי המקראי לפי אבן-עזרא" (הגות והלכה בימי הביניים); "מעשה שכם: ענישה קולקטיבית והגות ההלכתית בת-זמננו (הגות רבנית בעת החדשה).

עיונים במחשבת ההלכה והאגדה

יעקב בלידשטיין

■ יהונתן גארב, הופעותיו של הכוח במיסטיקה היהודית מספרות חז"ל עד קבלת צפת, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ה, 321 + viii עמ'.
הנושא המרכזי בספר זה הוא התפיסה הדתית של הקבלה ביחס לכוח, והיחס בין הכוח האנושי לכוח האלוהי. המחבר בוחן את מושג הכוח במקורות טקסטואליים יהודיים בכמה אתרים ומישורים, וביניהם: סוגים של כוח בספרות חז"ל, הכוח בקבלה, מודלים מרחביים של כוח, שפה ראייה וכוח, ועוד. הדיון נשען על מגוון רחב של טקסטים יהודיים, חלקם עדיין בכתבי יד. המחבר מצביע על מגמה כפולה בהתפתחות המיסטיקה היהודית: מצד אחד על ההמשכיות הניכרת מהתפיסות המיסטיות הבאות לידי ביטוי כבר בספרות חז"ל ועד לקבלת צפת במאה ה-16 ומצד שני הוא מדגיש גם את החידושים בקבלה המאוחרת ואת זיקתה לתרבות הרנסנס. המחבר מנסה להראות כיצד השפיעו תפישות קבליות על תפישות הכוח בתקופת הרנסנס ובמיוחד על הגותו של מקיאולי שבה הוא רואה את שורשי המחשבה הפוסט מודרניסטית. לספר מצורפים ארבעה נספחים קצרים: (1) גולם וכוח. (2) המודל האורגני של הכוח. (3) איפיונים של כוח בקבלה. (4) העצמה ומיסטיקה במודל של הולבק: עיון ביקורתי.

■ שלמה מורג, מסורות הלשון העברית והלשון הארצית שבפי יהודי תימן, בעריכת יוסף טובי, הוצאת אפיקים לתחיה רוחנית וחברתית, תלאביב תשס"ב, 319 עמ'.
בספר זה כונסו מאמריו של פרופ' שלמה מורג ז"ל, חוקר דגול של הלשון העברית (תרפ"רתשנ"ט), בנושא מסורות הלשון שבפי יהודי תימן. במבוא לספר מובאים דבריו של פרופ' אילן אלדר שנאמרו ביום העיון לזכרו של פרופ' מורג במכון בן-צבי בירושלים. בספר חמישה שערים. בשער הראשון – פרקי מבוא, מאמרים הדנים בקווים הכלליים בתולדותיה של העברית שבפי יהודי תימן ובמסורותיה השונות. השער השני דן במסורות הקריאה במקרא בתימן. השער השלישי עוסק בלשון הארמית במסורתם של יהודי תימן. בשער הרביעי נידונים בעניינים שונים במסורת הקריאה של לשון חכמים אצל יהודי תימן, ובשער החמישי מאמרים בענייני לשון שונים הבאים במסורות הלשון של יהודי תימן.

■ אבן חזם האנדלוסי, ענק היונה: על אהבה ואוהבים. תרגום, מבוא והערות: אלה אלמגור, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ג, 273 עמ'.
אבן חזם האנדלוסי (קורדובה 994 – סביליה 1064) ידוע לחוקרי היהדות בעיקר כפולמוסן החריף והנוקב שכתב את אחד מכתבי הפולמוס הבוטים ביותר כנגד היהדות בימי הביניים. אולם, אבן חזם נחשב גם לגדול ולמקורי שבמלומדיה של ספרד המוסלמית ולאחד מגדולי הוגי הדעות שקמו לתרבות הערבית והמוסלמית. ספרו "ענק היונה" זכה למהדורות רבות ולתרגומים לשפות אירופיות רבות ומקום של כבוד שמור לו כאחת היצירות שהשפיעו על תולדות הספרות האירופית ועל צמיחת הספרות היפה באירופה של ימי הביניים. כיום הוא נחשב לנכס צאן ברזל של הספרות העולמית. החיבור "ענק היונה" נכתב כאיגרת תשובה לשאלתו של ידיד, והנושא העומד במרכז הוא האהבה. נושא זה היה שגור למדי בכתביהם של מחברים ערביים ו"קודקס האהבה" היה לסוגה רווחת ופורה בתרבות הערבית לפחות עד המאה ה-17, אולם אבן חזם היה מראשוני הכותבים בנושא זה וגם המעודן והמתוחכם שבהם. הספר נחלק לשלושים שערים שכל אחד מהם עוסק בפן אחר של האהבה. בין השערים: שער סימני האהבה, שער המתאהבים בשנתם, שער הרמיזה במבט, שער הנאמנות, שער הבגידה ושער הפירוד. השערים כוללים דיונים תיאורטיים על מהות האהבות לסוגיהן ומשובצים בשירים, חלקם פרי עטו של אבן חזם עצמו וכן בסיפורים השאובים מניסיונו של המחבר ומניסיון חייהם של רעיו, בני החברה הגבוהה של קורדובה בימי תפארתה האחרונים.

קשה להתעלם מהדמיון הרב בין חלק ניכר מהנושאים, המוטיבים והצורות הכלולים ב"ענק היונה" לבין אלו המצויים בשירת ספרד העברית. משום כך יש לראות במהדורה העברית שלו תרומה רבת משמעות לחקר המגעים בין הספרות הערבית לספרות העברית בימי הביניים. זוהי הפעם הראשונה שיצירה זו מתורגמת לעברית בתרגום המופת של דר' אלה אלמגור. התרגום נעשה על פי כתב יד ערבי יחידי ואליו נלווה מבוא נרחב וממצה הכולל סקירה מלומדת על המחבר, החיבור והרקע ההיסטורי לכתיבתו. כמו כן מצורפים לספר מפתח עניינים מפורט, רשימה ביבליוגרפית ותמונות.

■ יהודית דישון, ערוגות הבשמים ליוסף בן תנחום הירושלמי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע תשס"ה, 584 עמ'.

ספר ערוגות הבשמים הנו ספר שירי צימודים (הומונימים) שכלולות בו סוגות רבות של שירת החול העברית בספרד: שירי שבח, שירי יין, שירי גן וחשק ושירת חוכמה. המחבר, יוסף בן תנחום הירושלמי, נולד ככל הנראה בירושלים בשנת 1262 וחי במצרים בתקופת חייו ובצל פטרונו של ר' דוד הנגיד, נכדו של הרמב"ם. יצירתו של יוסף הירושלמי הייתה שנים רבות עלומה ומרביתה נמצאת עדיין בכתבי יד. זוהי מהדורה מדעית ראשונה של ספר שיריו זה ומתוכה הוא נגלה כמשורר מוכשר ומעניין בעל בקיאות מופלגת בשירה העברית, במקרא ובפירושו.

למהדורה המדעית צורפו מבואות ומפתחות ומנגנון של ביאורים והפניות.

■ ישראל מ' תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, כרך ב': ספרד, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ד, 352 עמ'.

זהו כרך שני בסדרה של ארבעה כרכים שבהם כונס מבחר ממאמרי העבריים של פרופ' ישראל תא-שמע ז"ל בתולדות הספרות הרבנית בימי הביניים, והוא עומד לצד שלושת הכרכים האחרים שיחדו לאשכנז ואגפיה, לאיטליה ולביזנטיון ופרובנס.

הספר נחלק לחמש חטיבות: (1) מר' יצחק אבן גיאת לר' מאיר הלוי אבולעפיה (2) בין אשכנז לספרד, חטיבה הכוללת בין השאר מאמרים על רבנו יונה גירונדי ועל רבנו אשר בר' יחיאל (3) ענייני ספרים ובה בין השאר מאמרים על "ספר שעשועים" לאבן זבארה, על "ספר החינוך" ועל ספר "מנורת המאור".

(4) לימוד התורה בספרד. (5) ענייני רמב"ם ובה בין השאר מאמר על התקבלותו של ספר "משנה תורה" באיטליה ומאמר על דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם. המאמרים כולם נערכו מחדש ועודכנו על פי מקורות חדשים שנתגלו לאחר הפרסום הראשון ובעקבות השגות וויכוחים שעורר הפרסום הראשון בקרב קהילת החוקרים המומחים בתחום. לספר צורפו מפתחות מפורטים ורשימה ביבליוגרפית נרחבת.

יהודית דישון

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב

ישראל מ' תא-שמע

כנסת מחקרים
עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים
כרך ב' ספרד

מוסד ביאליק - ירושלים

המאמרים כולם נערכו מחדש ועודכנו על פי מקורות חדשים שנתגלו לאחר הפרסום הראשון ובעקבות השגות וויכוחים שעורר הפרסום הראשון בקרב קהילת החוקרים המומחים בתחום. לספר צורפו מפתחות מפורטים ורשימה ביבליוגרפית נרחבת.

אהרן גימאני תמונת במדורת ימות תימן

בהשפעת השולחן ערוך וקבלת הארץ

התנאי אוניברסיטת בראילן

■ אהרון גימאני, תמורות במורשת יהודי תימן בהשפעת השולחן ערוך וקבלת הארץ, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ה, 370 עמ'.

מגורשי ספרד שהגיעו לארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה השש עשרה יצרו בצפת מרכז רוחני תוסס ופורה וחוללו בה תקופת זוהר תרבותית, אשר הקיפה תחומים רבים וביניהם את תחומי ההלכה, הקבלה והתפילה. השפעתו של המרכז הארץ ישראלי נודעה ברחבי העולם היהודי כולו והגיעה עד תימן. בספר זה מנסה ד"ר אהרון גימאני להתחקות על תהליכי החילחול וההשפעה של תורת ארץ ישראל בתימן מן המאה השש עשרה ועד אמצע המאה השמונה עשרה. סקירתו נעה בין שני קטבים מרכזיים: הקוטב האחד הגלום בתורתו של ר' דוד משרקי, שניסה ליצור התאמה בין יהדות תימן ליהדות התפוצות; והקוטב האחר הוא ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ), שקרא להמשיך ולדבוק במנהגי תימן הקדומים ובנוסח התפילה על פי הרמב"ם, אם כי גם הוא נדרש בסופו של דבר לתורת ארץ ישראל. המחקר עוסק בתהליכים חברתיים ותרבותיים כאחד, הקשורים לשינוי המתמשך וההדרגתי שחוללה תורת ארץ ישראל בקהילות תימן. הפרק האחרון דן ביהדות תימן במאה העשרים לאור התמורות שנתחוללו בה לאורך הדורות, ובו ניסיון לאפיין את ייחודיותה של יהדות זו לאור השינויים שעברה. לספר מצורפים ארבעה נספחים וביניהם: רשימת היצירות של חכמי תימן ומקורות ההשפעה שלהן מן הרמב"ם במאה ה-12 ועד המאה ה-18, תאור כתבי יד שהועתקו בתימן ליצירותיהם של חכמי ארץ ישראל במאה ה-16 ותאור של שמונה עשרה סידורים מכתבי יד תימניים בין המאות 16-18, אשר שימשו את המחבר במחקרו על השפעת נוסח ספרד על סידור התפילה התימני. הספר כולל מפתחות מפורטים.

■ Dalia Ray, *The Jewish Heritage of Calcutta*, Minerva Associates, Calcutta 2001, p. 246

ספר זה הוא סקירה רחבת היקף על תולדותיהם של יהודי כלכותה החל מראשית ההיסטוריה הידועה שלהם במאה ה-16 ועד להתפרקות הקהילה במאה ה-20. הספר כולל פרקים על חיי הרוח והתרבות של הקהילה, על מנהגי חתונה ייחודיים, על חיי הכלכלה והפרנסות, על החינוך, על אירגון הקהילה, על חיי הדת ועל מעורבות יהודי כלכותה בפוליטיקה היהודית מתקופת המנדט הבריטי ועד לקשרים הדיפלומטיים עם מדינת ישראל. הספר מבוסס על מסמכי הקהילה היהודית ועל מסמכים מן הארכיונים של מערב בנגאל והארכיון היהודי הלאומי, וכן על סדרת ראיונות אישיים שערכה המחברת. הספר נכתב מתוך אהדה רבה לקהילה היהודית, אשר המחברת רואה בה ובתולדותיה חלק בלתי נפרד מהמורשת הפנורמית של כלכותה. הספר כולל נספחים, תמונות, מפתחות ורשימה ביבליוגרפית.

■ פרקי שירה: מגנזי השירה והפיוט של קהילות ישראל, ג, בעריכת יהודית דישון ואפרים חזן, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשס"ג, 179 עמ'. בקובץ מהדורות ראשונות של יצירות עבריות מגוונות: סדר עבודה מוּמנְטְלִי מאת שלמה סולימן אלסנג'ארי, פרקים מיצירתו הענפה של יוסף בן תנחום ירושלמי, משירי ר' ישראל נג'ארה ושירי חול למנדיל אבי זמרה. בכרך גם שני מאמרים העוסקים ביצירתו של ר' שלום שבזי.

■ פרקי שירה: מגנזי השירה והפיוט של קהילות ישראל, ג, בעריכת יהודית דישון ואפרים חזן, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשס"ג, 179 עמ'. בקובץ מהדורות ראשונות של יצירות עבריות מגוונות: סדר עבודה מוּמנְטְלִי מאת שלמה סולימן אלסנג'ארי, פרקים מיצירתו הענפה של יוסף בן תנחום ירושלמי, משירי ר' ישראל נג'ארה ושירי חול למנדיל אבי זמרה. בכרך גם שני מאמרים העוסקים ביצירתו של ר' שלום שבזי.

■ תלמה צורבל, מסורת הלשון של הרמב"ם לפי האוטוגרף של פירושו למשנה: תורת ההגה והצורות, עדה ולשון, כה, בעריכת שלמה מורג ז"ל ואהרן ממזן, המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשס"ד, 194 עמ'.
החיבור מתאר את מסורת הלשון המשתקפת באוטוגרף של פירוש המשנה לרמב"ם ואשר להשערת המחברת עשוי לשקף מסורת קריאת המשנה שהילכה בקרב יהודי ספרד במאה הי"ב.

■ דבורה ברגמן, תפארת סיני: ספר המחזות של מתתיה נסים טרני, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים תשס"ג, 248 עמ' + VI. ששת מחזותיו של מתתיה נסים טרני רב, פוסק ומשורר שחי בפזארו שבאיטליה בסוף המאה הי"ח. המחזות מייצגים את אורח החיים היהודי-איטלקי שמיזג תורה עם דרך ארץ, יהדות עם השכלה ומעוצבים על פי מוסכמות הדרמה והאורטוריו האיטלקיים של התקופה בחלקם הגדול הועלו בזמנו על הבמה בפזארו.

■ יוסף גולקרוב, מילון בוכרי-רוסי-אנגלי-עברי, ברית יוצאי בוכרה והסוכנות היהודית, תל-אביב 1998, 484 עמ' מילון אטימולוגי המכיל כעשרת אלפים מלים, ביטויי לשון, אמרות ופתגמים של יהודי אסיה המרכזית. בספר גם תמונות והסברים נלוים למונחים, מנהגים וטקסים של יהודי בוכרה.

■ לאדינאר: מחקרים בספרות, במוסיקה ובהיסטוריה של דוברי הלאדינו, ג, בעריכת יהודית דישון ושמואל רפאל, המרכז לחקר הלאדינו ע"ש נעימה ויהושע סלטי, 124 עמ'.
בגליון זה שתי חטיבות: האחת עוסקת בענייני קהילה וחברה ובה מאמר על ביטול מנהג הכאת המן ועמלק בעקבות הרפורמות העות'מאניות מאת ירון הראל. מאמר על דמותו של אלברט ג'יניאו כדמות אופיינית בקרב יהודים דוברי לאדינו בשאלוניקי מאת עליזה מיוחס ג'יניאו ומאמר על שיר התופלאס על תבשיל חצילים מאת שמואל רפאל. בחטיבה השנייה העוסקת בעייני שירה ופרוזה מאמר על שלמה שרביט הזהב מאת יהודית דישון ומאמר על רומנים בלדינו על פרשת דרייפוס מאת ניצה דורי.

■ מולוועלם: נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות, בעריכת מלכה שבתאי ולאה קטן, הוצאת לשון צחה, 2005, 285 עמ'. סוגיות בקליטתן של נשים ונערות יוצאות אתיופיה בארץ.

אסופת מאמרים ומחקרים חלוציים הנוגעים להיבטים שונים של המעבר התרבותי שנשים ונערות יוצאות אתיופיה חוות. המחקרים עוסקים בדפוסים של שינוי, שימור ושילוב של מנהגי טהרה, הריון, לידה, זוגיות, נישואין, ביגוד ויחסים משפחתיים.

